

Csízi István – Kovács Zsuzsa – Utasi Csilla

*Magyar–horvát diákcímerek
a bolognai Archiginnaszióban*

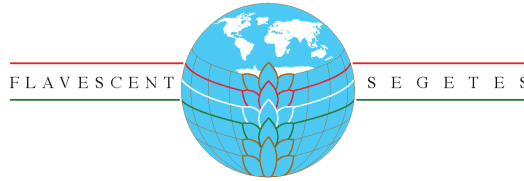
Csízi István – Kovács Zsuzsa – Utasi Csilla

MAGYAR–HORVÁT DIÁKCÍMEREK A BOLOGNAI ARCHIGINNASIÓBAN

BUDAPEST – BOLOGNA
MTA KÖNYVTÁR ÉS INFORMÁCIÓS KÖZPONT
BIBLIOTECA COMUNALE DELL'ARCHIGINNASIO A BOLOGNA
KOSSUTH KIADÓ

2020

A kötet megjelenését támogatta a
NEMZETKÖZI MAGYARSÁGTUDOMÁNYI TÁRSASÁG



Szerkesztette
KOVÁCS ZSUZSA

A címerleírásokat és heraldikai megjegyzéseket írta
CSÍZI ISTVÁN

Az egyetemtörténeti adatokat feldolgozta
KOVÁCS ZSUZSA

Az életrajzokat írta
UTASI CSILLA

Fotók
Studio Pym/Nicoletti e Studi Cesari © Biblioteca comunale
dell'Archiginnasio di Bologna;
Giorgio Bianchi, Comune di Bologna

ISBN 978-963-09-9931-1
Bőr: ISBN 978-963-9932-8

Minden jog fenntartva

© Csízi István – Kovács Zsuzsa – Utsi Csilla 2020
© MTA Könyvtár és Információs Központ 2020
© Biblioteca comunale dell'Archiginnasio a Bologna 2020
© Foto Studio Pym/Nicoletti e Studi Cesari © Biblioteca comunale dell'Archiginnasio
di Bologna; Giorgio Bianchi, Comune di Bologna 2020

Tartalom

ELŐSZÓ	7
BEVEZETŐ	9
A Magyar Királyságból, Horvátországból és Erdélyből érkezett diákok a bolognai egyetemen (KOVÁCS ZSUZSA)	9
A családi címerek jellegzetességei a 16–17. századi Magyar Királyságban (CSÍZI ISTVÁN)	17
Az Archiginnasio és címerábrázolásai (KOVÁCS ZSUZSA, CSÍZI ISTVÁN)	22
MAGYAR–HORVÁT DIÁKOK ÉS CÍMEREIK (CSÍZI ISTVÁN, KOVÁCS ZSUZSA, UTASI CSILLA)	39
Adorján György	43
Ankerreiter Ádám	47
Bogdán Márton	51
Bosnyák István	57
Bozdogh Márton	65
Burich János	71
Cadoppus, Nicolaus	75
Cikulini István, báró	83
Dersffy János	91
Docelius(?), Franciscus	95
Draskovich III. János, báró	99
Erdődy V. Péter, gróf	105
Ergely Ferenc	111
Ferenczffy Lőrinc	117
Filipchich, Ioannes	127
Fulcitius, Paulus	131
Ganser, Ioannes Gregorius	135
Haelder, Franciscus	143

Ivanich, Thomas	147
Jagustich Pál	151
Jalkóczy Miklós.....	157
Kapronczay Jakab.....	163
Kecskés András	169
Keglevich IV. Péter, báró	175
Krisanich, Nicolaus.....	183
Krusely János	187
Munkácsi István	193
Nagy Marcell	199
Novoszell Mihály.....	201
Octavcius, Andreas	205
Partinger Gáspár	213
Perko, Paulus	219
Petrinchich, Petrus	223
Rátkay IV. Pál, báró	227
Szalánkeméni János	233
Sztankováchki Gáspár.....	235
Tordai Márton	243
Verbanovich Gáspár.....	247
Vinczi Márton.....	251
Weis, Valentinus	257
Zelniczey Miklós	261
Zelniczey Péter.....	265
Zorchich Pál.....	271
[Ismeretlen]	275
FÜGGELÉK (KOVÁCS ZSUZSA, UTASI CSILLA)	279
Emléktábla négy „Ungarus” diákra vonatkozó felirattal	281
1567–1683: Az Archiginnasio magyar vonatkozású címerábrázolásai időrendben	284
Téves attribúciók	290
A magyarországi diákok emlékei az Archiginnasio helyiségeiben	292
BIBLIOGRÁFIA	297
SZEMÉLY- ÉS HELYNÉVMUTATÓ	315

Előszó

A bolognai egyetem magyar diákcímereinek létezését a magyar történeti szakirodalom már a 19. század óta számontartja, de kiadásukra és történeti vizsgálatukra mindmáig nem került sor. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Monok István igazgató kezdeményezésére 2018-ban megállapodást kötött a Bolognai Városi Könyvtárral – mely ma az Archiginnasióban, az egyetem egykori épületében működik –, melynek keretében most közös kiadásban jelenhet meg a magyar vonatkozású címeres anyag.

Komplex bemutatásukhoz az alapokat az Archiginnasio címereinek 2011-ben megjelent katalógusa teremtette meg, a magyarországi címerek abban közölt adatai, leírásai, képei jelentették munkánk kiindulópontját. Különböző kompetenciákkal rendelkező, heraldikus, italianista és hungarológus–szlavista kollégák közös műhelymunkájának eredményeképp született meg a magyar–horvát címereket bemutató kötet, mely korrigálja a katalógus néhány adatát, és jelentős mértékben kiegészíti a magyarországi diákokra és a címerekre vonatkozó információkkal. Nagyrészt új kutatási eredmények alapján közli a címerek tulajdonosainak az életrajzát és családtörténetét, valamint bemutatja az egyes címerek heraldikatörténeti kontextusát.

Reményeink szerint kiadásunk forrásként szolgálhat további – heraldikai, egyetemtörténeti, kultúrszociológiai, művészettörténeti, általános művelődéstörténeti – kutatások számára mind magyar, mind nemzetközi téren.

Köszönetet mondunk Gian Paolo Brizzinek, a bolognai egyetem emeritus professzorának – aki az Archiginnasio címerkatalógusának munkálatait irányította, és a bolognai Magyar–Illír Kollégium évkönyveinek a kiadását szerkesztette –, hogy munkánkat támogatta, Stjepan Razumnak, a zágrábi Érseki Levéltár igazgatójának a kutatások során nyújtott segítségével, valamint Kószeghy Péternek, Mikó Árpádnak, Molnár Antalnak, Pajorin Klárának, Pallag Mártának, Daniel Premerlnek, Szabó Gézának és Szörényi Lászlónak, hogy tanácsaikkal hozzájárultak a kiadás létrejöttéhez.

Továbbá köszönet illeti az alábbi intézményeket, melyek fotókat bocsátottak rendelkezésünkre gyűjteményük egyes darabjairól: Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana; Hrvatski državni arhiv, Zagreb; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest; Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest; Országos Széchényi Könyvtár, Budapest; Prímási Levéltár, Esztergom; Štátny archiv v Trnave, Trnava; Zagrebačka nadbiskupija, Nadbiskupski duhovni stol, Zagreb.

A szerzők

Bevezető

A Magyar Királyságból, Horvátországból és Erdélyből érkezett diákok a bolognai egyetemen

A bolognai egyetem, az *Alma Mater Studiorum* a világ legrégebbi egyeteme.¹ A 11. századtól kezdve a város neves tanárai köré iskolák szerveződtek, melyek számára I. Frigyes német-római császár 1155-ben privilégiumokat adott. Erre épülve jöttek létre a diákok öngazgatási szervezetei, melyeket a 13. századtól *Universitas* néven említenek. Az egyetemen belül az azonos régióból, azonos kulturális közegekből érkező diákok úgynevezett *natiók*ba szerveződtek,² a nációk pedig további két nagy csoportba, az Alpokon inneni, azaz itáliai diákok és az Alpokon túli diákok korporációjába (*Universitas Dominorum Citramontanarum* és *Universitas Dominorum Ultramontanarum*). A nációk választott vezetői, a (*procuratorok, consiliariusok*) alkották az egyetemi tanácsot, melynek különféle tisztségviselői voltak, és az élén évente választott rektor állt. A tanács irányította az egyetem működését: meghatározta a tananyagot, az órarendet, kiválasztotta a tanárokat, intézte az egyetem anyagi ügyeit. Az *Universitas Iuristarum*, a juristák, azaz a jogászok fakultása a világi és a kánonjog oktatásával foglalkozott, az ennek a mintájára létrejött *Universitas Artistarumon*, az artisták fakultásán a szabad művészeteket (bölcészettudományokat) és az orvostudományt oktatták, később megalakult a teológiai fakultás is.³

Mivel a Magyar Királyságban a 17. századig nem volt felsőfokú oktatást nyújtó intézmény (a magyarországi egyetemalapítási kísérletek – Nagy Lajosé 1367-ben Péczsett, Luxemburgi Zsigmondé 1395-ben Óbudán és Mátyás királyé 1467-ben Pozsonyban – rövid életűnek bizonyultak), a tanulni szándékozó ifjak a nyugat-európai és az itáliai egyetemeket látogatták, majd az 1360-as évektől működő bécsi és krakkói

¹ Történetéhez összefoglalóan lásd SIMEONI–SORBELLI 1940; valamint a *Studi e memorie per la storia dell'Università di Bologna* című sorozat (Bologna, I–XVIII, 1907–1950; új sor. I–IX, 1956–1995.); CALCATERRA 2009; a legfontosabb forráskiadványok: DALLARI 1889; *Chartularium*; NGB 1999; NGB 2002; NGB 2008; a bolognai egyetem archívuma adatbázisban jelentette meg az 1500 és 1800 között itt tanult diákokra vonatkozó adatok gyűjteményét (lásd ASFE), mely harmincháromezer diákról ötvenegyezer adatot tartalmaz, közölve egy-egy peregrináló diák más nagyobb itáliai egyetemeken végzett stúdiumainak adatait is. Alapvető segédeszköze minden további kutatásnak.

² GRECI 1988; PINI 2000.

³ EHRLE 1932.

egyetemeket, melyek azonban soha nem érték el az itáliai egyetemek, főleg a bolognai jogi egyetem presztízsét.

A Magyar Korona országaiból (melyhez hozzátartozott a 16. század közepéig Erdély és a 11. század végétől 1918-ig Horvátország is) a kezdetektől fogva érkeztek tanulók.⁴

1209-ből maradt fenn az első adat, mely *Ungarus* diák jelenlétét dokumentálja az egyetemen, és 1265-től a tizenhárom Alpokon túli náció között már szerepel a magyarok szervezett csoportja is, a *natio Ungarorum*.⁵

A 14. században négy magyar tanuló töltötte be az egyetem legmagasabb tisztségét: 1316-ban választották meg az *ultramontanus* diákok rektorává Dörögdi Miklóst (Nicolaus de Ungaria), 1321-ben Berencsi (?) Jakabot (Jacobus), valamikor 1343 előtt Uzsai Jánost (Johannes Dominici de Usa), 1385-ben Szepesi Jánost (Johannes de Ungaria), Szepesi Jakab országbíró fiát.

1526-ig további hat magyarországi rektor nevét ismerjük. 1401–1402-ben Ladislaus (Lancislaus) de Ungaria, 1438-ban Csele János, 1443-ban Pleske Jakab, 1465-ben Bakócz Tamás (Thomas de Ungaria), 1472-ben Bodó Miklós (Nicolaus Bodo de Ungaria), 1502-ben pedig – a magyarok közül utoljára – Lukács (Lucas Boessbart de Tartlaw) töltötte be ezt a magas hivatalt.

⁴ A Bolognában tanult magyarországi diákokkal kapcsolatban Pór Antal publikált először egy rövid összefoglalót (PÓR 1897). Veress Endre helyi könyvtárosok, levéltárosok segítségével szisztematikusan összegyűjtötte a bolognai egyetemi dokumentumok magyar diákokra vonatkozó adatait a kezdetektől 1781-ig, az ő adattára minden későbbi munka kiindulópontja lett (VERESS 1941, 1–148.). A bolognai egyetem magyar professzora, Várady Imre a Bolognában tanult diákok és az itteni egyetemhez kötődő itáliai értelmiségiek magyar kultúrtörténetben betöltött szerepét vizsgálta egy Bolognában megjelent, Magyarországon kevésbé ismert tanulmányban (VÁRADY 1951). Gian Paolo Brizzi a magyarok nyolc évszázadon keresztül tartó egyetemjárásának történetét 20. századi adatokkal egészítette ki, bemutatva két menekülthullám során ide érkező diákcsoportot, az 1938-ban beiratkozott zsidó diákokat és az 1956-os forradalom menekültjeit (BRIZZI 2005). A Szögi László által szerkesztett újkori egyetem történeti sorozatban Szlavikovszky Beáta – főleg Veressre támaszkodva – összeállított egy adattárt az 1526–1918 között itáliai egyetemeken tanult magyar diákokról (a bolognai egyetemre vonatkozóan lásd SZLAVIKOVSKY 2007, 35–42; hibás adatokkal: a Veress által közölt dátumokat, melyek egy-egy diáknak az Archiginnasióban lévő [címer]feliratra vonatkoztak, rendszeresen a diák beiratkozási dátumaként értelmezve). A szintén Szögi szerkesztésében kiadott középkori egyetem történeti sorozat részeként jelent meg Haraszti Szabó Péter és Kelényi Borbála gondozásában egy nagyszabású adattár a kezdetektől 1526-ig terjedő időszakban külföldi egyetemeken tanult magyar diákokról (a bolognai egyetemre vonatkozóan lásd HARASZTI SZABÓ – KELÉNYI 2019, 9–19, 111–187.), mely egy-egy diáknak nemcsak a tanulmányaira vonatkozó adatait tartalmazza, hanem komplex módon pályarajzot ad a későbbi karrierjéről és a magyar kulturális-politikai életben betöltött szerepéről, valamint teljességre törekedve közli minden forrás és szakirodalmi hivatkozás adatát.

⁵ Az *Ungarus* a középkorban és a kora újkorban nem etnikai megjelölés, a Magyar Királysághoz, annak politikai-kulturális közegéhez való tartozás kifejezője. Ezért lehetséges, hogy legkülönbözőbb anyanyelvű és etnikumú diákok egyaránt *Ungarus*nak nyilvánítják magukat – még a 17. században is –, mint például a kötetünkben szereplő trieszti olasz Nicolò Cadoppi, a pozsonyi német Partinger Gáspár, a Bécs melletti Fischamendből származó Valentinus Weis vagy a horvát Burich János, és hogy egyes diákok, mint például Ioannes Filipchich, Jagustich Pál vagy Kapronczay Jakab hol *Ungarus*ként, hol *Illyricus*ként tüntetik fel a nemzetiségüket a nevük mellett.



Bajuszos diák (Szepesi János ?) ábrázolása Giovanni da Legnano síremlékének oldallapján (Jacobello és Pier Paolo dalle Masegne, Giovanni da Legnano síremléke, 1383–1386(?), töredék, Bologna, Museo Civico Medievale)

Az 1383-ban elhunyt híres jogász tanár, Giovanni da Legnano valamikor 1383 és 1386 között készült síremlékén, melyen bolognai szokások szerint a tanárt tanítás közben, a katedrán örökítették meg, az őt hallgató diákok között egy kitüntetett módon ábrázolt, fejfedő nélküli, szembenéző, portrészzerűen megformált, bajuszos figura látható. A bajuszviselet (szakáll nélkül) Magyarországról terjedt el Európában a 17. században, a korábbi évszázadokban csak magyarok (és balkáni népek, szerbek, uszkokok) viselték. Feltételezhető, hogy a síremlék bajuszos alakja magyar diákot ábrázol, talán Szepesi Jánost, aki 1385-ben szerzett jogi doktorátust, és akinek társadalmi rangjánál és 1385–1386-ban viselt rektori tisztségénél fogva kiemelkedő szerepe volt a diákok között. (Később zágrábi püspök, kalocsai érsek, 1407–1409 között Nápoly érseke.)



Bajuszos diák (Szepesi János ?) Giovanni da Legnano tanítványai között

Már a 13. század elejétől a tanárok között is szép számmal találunk magyarországiakat. Damasus neves kánonjogász volt, őt követően szintén kánonjogot tanított 1215-ben Paulus Hungarus, Thomas de Ungaria 1407-ben dekrétumokat adott elő, Johannes de Ungaria 1416-ban orvostudományt, Bont János 1424-ben, Széchy Dénes 1433-ban dekrétumokat, Csebe Miklós 1447-ben, Johannes d’Ungheria 1461-ben orvostudományt, Gregorius Ungarus 1471-ben asztronómiát, Dionisius de Ungaria 1471-ben logikát, Bodó Miklós dekrétumokat, Simon de Ungaria 1481-ben teológiát oktatott, 1511-ben pedig Julius Paulus tartott retorikaórákat.⁶

A kezdetektől 1526-ig terjedő időszakban közel száz magyarországi diák bolognai tanulmányairól maradtak fenn adatok, de mivel az egyetemi dokumentumok jó része elpusztult, a számuk feltételezhetően ennél jóval nagyobb lehetett. A középkorban a bolognai egyetem volt a magyarországi értelmiség képzésének legfontosabb színtere, vezető szerepét csak a 15. század második felében vette át a padovai egyetem.

* * *

A vesztes mohácsi csata (1526), majd ennek következményeként Buda török kézre kerülése (1541) után az ország három részre szakadt, középső része török uralom alá került, megmaradt északi, nyugati és délnyugati sávjában a Habsburgokat ismerték el a korona örököseként, keleten pedig létrejött a többé-kevésbé független Erdélyi Fejedelemség. Az állandósult háborús helyzet és sokszor zavaros politikai viszonyok hatására a korábbiaknál jóval kevesebben tanultak külföldi egyetemeken. A katolikus pap-ság létszáma, mely hagyományosan a bolognai diákok nagy részét alkotta, nemcsak a török uralom, hanem a terjedő reformáció hatására is csökkent.

A bolognai tanulmányok újbóli fellendítésének érdekében Szondy Pál esztergomi és zágrábi prépost a városban a Magyar Királyságból érkező, egyházi pályára készülő diákok számára kollégiumot alapított, mely 1557-ben kezdte meg működését. Fenntartását és felügyeletét a zágrábi székesegyház káptalanjára bízta, amely kiválasztotta kanonokjai közül a kollégiumot vezető rektort, az ösztöndíjjal oda küldött tanulókat, és alkalomadtán engedélyezte saját költségükön tanuló diákok, *convictorok* felvételét. A kollégium kezdetben azonos számban adott otthont magyar és horvát tanulóknak, idővel azonban a horvátok kerültek túlsúlyba, mivel az egyházi pályára készülő magyarok 1580 után főleg a Rómában alapított *Collegium Germanicum–Hungaricum*-ban tanultak. A változások a kollégium elnevezésében is tükröződtek. A *Collegium Ungaricum* név használatát felváltotta a *Collegium Ungarico–Illyricum*, majd a *Collegium Illyricum–Ungaricum*, a 18. század második felében a *Collegium Illyricum* elnevezésre is akad példa.⁷

⁶ HARASZTI SZABÓ – KELÉNYI 2019, 139, 141, 153, 181. sz. (rektorok); 89, 205, 209, 230, 244, 246, 257, 352. sz. (tanárok). Csele János, Pleeske Jakab, Bont János, Csebe Miklós, Julius Paulus (Giulio Paolo) csak Váradynál szerepel, forrás megjelölése nélkül (VÁRADY 1951, 71.).

⁷ A kollégium történetéről lásd KLAIC 1912a; RICCI 1929; FORCHIELLI 1941; RAFFO 1979; BRIZZI 1984, 79–109. A forrásokhoz lásd ASUB; *Annali* 1988 (a Magyar–Illír Kollégium évkönyveinek kiadása), különös tekintettel ennek bevezető tanulmányaira: BRIZZI 1988, BARBARIĆ 1988, SÁRKÖZY 1988; BRIZZI 1997.

A tanulók egy része az esztergomi egyházmegyéből érkezett, de túlnyomó többségük a zágrábi egyházmegye kanonokjainak sorából került ki, akik előzőleg általában Zágrábban, az 1576-ban alapított szemináriumban, vagy – 1607 után – a jezsuita kollégiumban tanultak, vagy pedig a szintén a jezsuiták által irányított bécsi vagy grazi tanintézetekben.⁸ Bolognai – teológiai, filozófiai, kánonjogi – tanulmányaik a zágrábi egyházmegyében, illetve a magyar katolikus egyházszervezetben egyházi karrierjüket alapozták meg. A kollégium kisebb létszámú csoportját alkották a világi tanulók, *convictorok*. Ezek között találjuk az arisztokrata családok gyermekeit (a kötetünkben Cikulini, Draskovich, Erdődy, Keglevich, Rátkay szerepel), akik az olasz nyelv elsajátítása és rövid ideig tartó jogi stúdiumok céljából tartózkodtak Bolognában (az egyetem anyakönyveiben nincs nyoma a beiratkozásuknak), általában itáliai körutazással fejezve be tanulmányaikat. Magas összeköttetések révén jutottak be a kollégiumba azoknak a köznemesi vagy polgári származású felvidéki vagy pozsonyi családoknak a gyermekei (például Bosnyák, Ferenczffy, Kecskés, Partinger), akik – gyakran doktorátussal záruló – jogi tanulmányaikat a Habsburg-közigazgatásban betöltendő hivatal reményében végezték. Feltehetőleg szintén nagy hatalmú pártfogóknak köszönhetően fogadta be a kollégium azokat a diákokat, akik a zágrábi egyházmegyén kívüli területekről érkeztek, hogy orvosi stúdiumokat folytassanak (Cadoppus, Fulcitius, Munkácsi, Nagy Marcell, Tordai).

Fennmaradtak a kollégium évkönyvei, amelyekbe a rektorok a kollégium életéről, az érkező és távozó diákokról, a különböző nemzetek bolognai kollégiumai közötti konfliktusokról⁹ számoltak be; leírták a kollégium birtokaiért folytatott hosszan tartó pereskedések részleteit, az épület és a hozzá tartozó kert fenntartásának ügyes-bajos dolgait; feljegyezték, hogyan díszítették festményekkel az épület külsejét és belsejét; beszámoltak a volt diákok későbbi karrierjéről, a zágrábi káptalan ügyeiről, sőt gyakran a hazai hírekről, aktuális politikai, hadi eseményekről is.

A kollégium nemcsak szállást és ellátást nyújtott a diákok számára, hanem könyvtárat, egyetemen kívüli különórákat, nyelvtanulási lehetőséget, melynek érdekében egy olasz nyelvkönyvet is kiadtak.¹⁰

1690 és 1700 között a kollégiumot átépítették, bővítették, a korábbi tíz férőhelyet harmincra növelve,¹¹ a katolikus papképzés és általában az egyetemi tanulmányok iránti újból megnövekedett igénynek a kielégítésére, mely az ország török uralom alóli felszabadítását követte.

Erre az időre tehető a refektórium máig fennmaradt freskódíszítése, Gioacchino Pizzoli bolognai festő műve. Magyar és horvát nemzeti szent uralkodókat és főpapokat ábrázol, a mennyezeten pedig azt a jelenetet, mikor Zvonimir horvát király özvegye, Ilona halálos ágyán öccsének, László magyar királynak örökségképp átadja Illíria koronáját.¹² Az Archiginasio címerábrázolásaihoz hasonlóan a földszinti és emeleti ár-

A Magyar–Illír Kollégium
(ma: **Collegio Venturoli**),
via Centotrecento



⁸ ANDRITSCH 1978.

⁹ ASUB, 2.5.1; CARLSMITH 2018, 210, 219–220.

¹⁰ *Essentia linguae Italicae modernae Romanae seu Grammatica brevis methodus linguam Italianam addiscendi*. Edd. Collegiales Collegii Ungaro-Illyrici, Bononiae, 1695. Vö. *Annali* 1988, cc. 286–287; ASUB, 5. j.

¹¹ A kollégium építésének történetéhez lásd ŠOUREK 2019.

¹² A freskókról lásd WOLF 1929, PREMÉR 2014.



A Magyar–Illír Kollégium udvara

kádsorok falaira és mennyezetére a kollégium diákjainak és rektorainak címereit festették, melyek – részben töredékes formában – ma is láthatók.¹³

Patachich György, a kollégium diákja, majd rektora 1699-ben megjelentetett latinul egy nyomtatványt, amely a magyar–horvát közös történelmi múltat dicsőíti,¹⁴ hasonló szellemben, mint amelyben a refektórium freskóegyüttesének a programja született. Ugyanebben az évben kiadott Bolognában egy kis könyvecskét a kollégium történetéről is, benne híressé lett diákjainak, köztük kilenc püspöknek az életrajzával.¹⁵ A kollégium nyomtatványainak sorát egy Szent László életéről szóló, olasz nyelvű, verses mű zárja.¹⁶

A 18. század közepétől a kollégium újra kisebb létszámmal működött 1781-ig, amikor megszüntették, mivel II. József rendelettel tiltotta meg, hogy alattvalói külföldi egyetemeket látogassanak. (Épületében ezután egy karmelita kolostor, majd 1822-től a Collegio Venturoli kapott helyet.)

¹³ ŠOUREK 2018a. Keglevich Zsigmond és Nicolaus Gotthal rektor címerét lásd kötetünkben, 181. old.

¹⁴ *Heroes Hyngariae et Illyrici tam bellica fortitudine, quam singulari aliquo facinore illustres*, Bononiae, Typis Longi, 1699.

¹⁵ PATACHICH 1699.

¹⁶ *Compendio in rime della vita, e di alcuni miracoli di S. Ladislao re d'Ungheria*, Bologna, Zaniboni, 1738, Baltazar Adam Krčelić és a bolognai Antonio Zaniboni közös alkotása Sante Manelli metszetillusztrációjával. Vö. ŠOUREK 2018b.

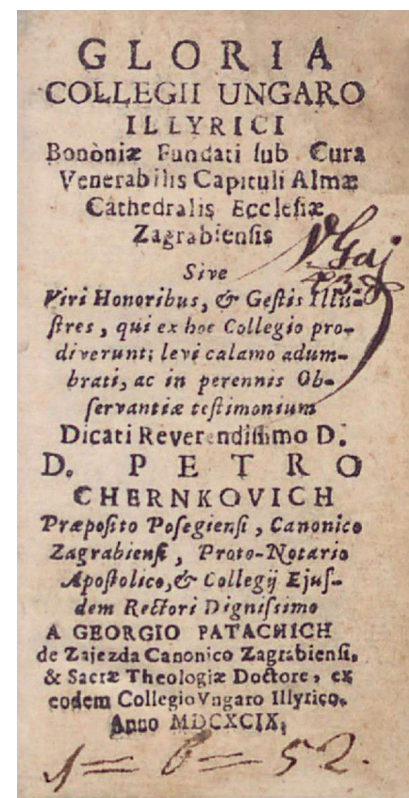
A kötetünkben bemutatott diák tisztségviselők többségéről biztosan tudni, hogy egyetemi tanulmányaik alatt a kollégium lakói voltak (öt személy esetén – Dersffy, Docelius, Haelder, Petrinchich, Tordai – ennek ugyan nincs írott dokumentuma, de valószínűsíthető).

* * *

A 16. században az egyetem jelentős változásokon ment keresztül. Bologna és egyházmegyéje 1540-től a pápai állam részeként pápai legátus irányítása alá került, ami kihatással volt az egyetem életére is. IV. Piusz pápa kezdeményezésére új, közös székhelyet építettek mind a juristák, mind az artisták egyeteme számára, központosítva a korábban a város különböző helyein, tanárok házaiban, templomokban, templomok előtt folyó oktatást. Az 1563-tól itt működő egyetemen a legátus igyekezett korlátozni a diákok és a tanárok régi kiváltságokon alapuló jogait, és fokozatosan befolyása alá vonni az egyetem irányítását. 1580-ban eltörölte a diákok rektorválasztási jogát, amelyet egy időre visszaszereztek ugyan, de 1632-ben végleg megszűnt. Ezután a nációk tanácsosai közül minden hónapban kisorsolták a *priort* és az elnököket (*praesides*), a juristáknál négyet, az artistáknál pedig kettőt, ők álltak az egyetemi tanács élén, mely a legátus ellenőrzése alatt látta el hivatalát.

A tanácsot, melynek feladata volt a beiratkozások ellenőrzése, különböző tisztségviselők kinevezése, a városi és egyházi hatóságokkal való kapcsolattartás, általában április végén választották, és május közepétől egy évig működött. A juristák 1561-ben jóváhagyott statútuma szerint negyvenegy tanácsos képviselt ugyanennyi nációt, de számuk fokozatosan nőtt, 1606-ban elérte az ötvenet. Az artisták egyetemén a 16. század közepén huszonkét tanácsost választottak, 1612-ben pedig már harminchetet. A 17. század folyamán az egyetemen tanuló diákok egyre szűkebb körből toborzódtak, nem mindig volt minden korábban létrehozott nációból diák. Ilyenkor a náció tanácsosi tisztségét nem hagyták üresen, hanem idegen *consilariust* választottak. Néhány esetben ily módon töltötték be magyarországi diákok például a dán, a lengyel, a baszk stb. nemzet tanácsosi tisztét. Gyakran előfordult az is, hogy a tanulók a náció döntése nélkül jelölték magukat. Mindez mutatja, hogy a *consiliarius* érdekképviseleti szerepe egyre inkább jelentőségét veszítette, lassacskán pusztán presztízst – és címerábrázolási jogot – jelentő címmé alakult. A tanács összetételében mindig sok változás történt az áprilisi választások és a november közepén kezdődő tanév közötti időszakban: volt, aki időközben távozott a városból, ledoktorált, nációt cserélt, helyettest jelölt ki maga helyett, vagy egy újonnan érkezett nációbeli foglalta el az idegen tanácsos helyét, emiatt november elején egy sor új kinevezésre került sor.

A padovai egyetem növekvő presztízisének, a magas vizsgadíjnak és a diákautonómia visszaszorításának köszönhetően a bolognai jogi kar jelentősen veszített vonzerejéből, a 16. században itt tanuló magyarországi diákok száma a 17. században a felére csökkent,¹⁷ a korábbinál viszont nagyobb arányban tanultak az artisták egyetemén – főleg a Magyar–Illír Kollégium diákjai – filozófiát és teológiát, s néhányan orvostudományt.



Patachichnak a kollégium történetéről szóló könyve, címlap

¹⁷ HAMZA 1993; HAMZA-SZABÓ 1997.

Az artisták egyetemén a magyar nációnak mellett 1572-ben megválasztották az illír nációnak első tanácsosát. Ettől kezdve gyakran előfordult, hogy mindkét nációnak tanácsosi tisztét a Magyar–Illír Kollégium diákjai töltötték be. 1595-ben alakították meg a juristák egyetemén az erdélyi nációnak. A germán és magyar nációnak között többször támadt heves konfliktus amiatt, hogy az egyetemen a legjelentősebb, germán nációnak igényt tartott mind a magyar, mind az illír, mind az erdélyi nációnak tanácsosainak kinevezési jogára, és sokáig sikerült is a követelésének érvényt szerezni.¹⁸ A magyarországi diákok számának ingadozását jelzi, hogy sokszor töltötték be idegenek ezen nációnak tanácsosi tisztét.

A 16. század közepétől a magyar nációnak számos tisztségviselőjének név szerint ismerjük. Az 1562–1563-as tanévben az artisták egyetemén Matheus Dumbrinus Ungarus képviselte a nációnak, majd a következő tanévtől hat éven át Donics János (Ioannes Donitius Ungarus), mellette 1564-ben Jordán Tamás (Thomas Iordanus Ungarus) nevét is tanácsosként említik.

1567-től az újonnan épített egyetem épületében minden évben ábrázolták – a nációnak és a név feltüntetésével – a diák tisztségviselők címerét, melyek nagy része máig fennmaradt, és kiegészíti a tanácsosokra vonatkozó írott források információit. Ezek alapján számos magyarországi diák tisztségviselő, valamint a magyar, az erdélyi és az illír nációnak idegen tisztségviselőjének nevét ismerjük a 16–17. században mind a juristák, mind az artisták egyetemén. Névsorukat kronológiai rendben a függelékben közöljük.

A 18. századtól nem találkozunk többé sem a magyar, sem az erdélyi, sem az illír nációnak említésével, gyakorlatilag beolvadtak a *natio Germanicába*. E nációnak irattárából – a *natio Germanicával* ellentétben – semmilyen dokumentum nem maradt fenn.

A magyarországi diákok közül tanári megbízatást a 16–17. században csak néhányan kaptak: a jogi egyetemen tanított 1538-ban Franciscus Squagnara Pannonius, 1559-ben Dombosi Antal; az artisták egyetemén 1570-ben Szegedi Pál logikát, 1585-ben Nagy Marcell filozófiát adott elő; 1605-ben Krusely János jogot tanított, 1680-ban pedig Munkácsi István medicinát.

KOVÁCS ZSUZSA

¹⁸ NGB 2002, c.129; *Annali*, 2008, c. 94.

A családi címerek jellegzetességei a 16–17. századi Magyar Királyságban

A címerek kialakulásának és funkcionális használatának ideje a középkor, amelyet ezért az élő heraldika korának tekint a címertan tudománya. A címerek azon alapvető funkciója, hogy egy közösség (terület, város, család) és ezeken keresztül valamely egyén azonosítója, jelzője vagy identitásának kifejezője legyen, a későbbi korokban is megmaradt. Erről tanúskodik a bolognai és más egyetemeken kialakult és hosszú ideig élő szokás, hogy az egyetem épületének belső tereiben ábrázolták a nációk tisztségviselőinek címereit.

A címer elsősorban közösségi jelkép, ez a települések, országok címerei esetében nyilvánvaló. A családi címerek azonban, amelyek a kötetünkben bemutatott címerek zömét teszik ki, egyfajta határterületét képezik a közösségi címereknek. A címer a családnak: időben mind horizontálisan, mind vertikálisan többen használják, e használat során mégis elsősorban az egyént jelzi, jelenti, jeleníti meg.

A 16–17. század, a bolognai címerfestmények keletkezési ideje a magyar heraldika története – mint a címerek keletkezésének és használatának története – szempontjából a családi címerek vonatkozásában több fontos változással jellemezhető. Ezek egy részének kimondottan társadalomtörténeti vetülete van, amelyek közül talán a legfontosabb az egyéni-családi címerhasználat kiteljesedése.

Bár a források száma viszonylag kicsi, a szakirodalomban általánosan elfogadott, hogy a nemesi famíliák jelentős része évszázadokon át nem használt címert, ám a 15–16. században újabb és újabb egyedi vagy általánosabb impulzusok hatására ez kezdett gyökeresen megváltozni. A legnevezetesebb ilyen hatást a konstanzi zsinat (1414–1418) gyakorolta, ahol a Zsigmond király kíséretében jelen lévő magyar nemesek szembesültek a címerek elterjedtségével és az európai címerhasználati szokásokkal, ezzel függ össze, hogy ugrásszerűen megnőtt a király által kiadott címereslevelek száma.

A címerhasználat további ösztönzője volt az írásbeliség folyamatos térhódítása és ehhez kapcsolódóan a hitelesítő eszköz, a pecsét, pontosabban az egyénre vonatkozatható címeres pecsételés elterjedése. Ez a megyei vagy akár országos hivatalt viselő nemesek esetében a közigazgatási, bírósági feladatok ellátásához elengedhetetlen volt, de a magánlevelezés egyre jelentősebbé válása is ebbe az irányba hatott.

A címer szigorúan véve mindig uralkodói adomány tárgya, mivel azonban jóval kevesebb ilyen adományt ismerünk e korból, mint ahány címerhasználó családdal számolhatunk, ezért azon családok esetében, amelyeknél nem ismert királyi címerado-

mányozó oklevél, a kutatás azzal számolt, hogy önkényesen vettek fel címert. Más a helyzet a középkori nemzetségekből leszármazott famíliák esetében, hiszen náluk mindenképpen feltételezhető korábbi, nem uralkodói adományként kapott címer megléte. A címer felvételének három formája (uralkodói adomány, önkényes felvétel, nemzetségi címer használata) olykor átfedésbe került azáltal, hogy a király megújított, kibővített egy már meglévő nemesi címert, és sokszor ekképpen, királyi adománnyal legalizálta a család, az egyén önkényesen használatba vett címerét.

A középkor folyamán a magyar királyok szinte kizárólag pusztán címert adományoztak vagy erősítettek meg, és bár az adománylevelekben előfordultak más kedvezmények is, de nem váltak általánossá. A kedvezményezettek ekkor túlnyomó többségében nemesi családok voltak. A címerviselésnek ugyan voltak bizonyos törvények által lefektetett – bár a gyakorlatban marginális – előnyei, de maga a címerviselés nem vált nemesi kiváltsággá, legalábbis Werbőczy István *Tripartitum*ában 1514-ben szükségesnek látta kijelenteni, hogy a címer „a nemességnek nem szükséges kelléke, hanem csak ékessége”.¹⁹

Ugyanakkor a 16. századtól kezdve a címereslevelek túlnyomó többsége már két adományt tartalmazott, egyfelől magyar nemesség, másfelől – ennek mintegy jeleként – címer adományozását. Így a gyakorlatban a címerviselés nem, de a címerszerzés a legtöbb esetben egyet jelentett a nemesi kiváltságok megszerzésével, ami óhatatlanul a Werbőczy által megfogalmazott elv ellen hatott.

A nemtelenek közül a jobbágysorból kiemelt új nemesek mind kaptak címert, és mivel a megnemesítettek részére való birtokadományozás gyakorlatilag megszűnt, számos család esetében – esetenként különböző mentességek mellett – a címer lett az egyetlen kézzel fogható eredménye a nemesítésnek.

Ezáltal nagyon erősen összekapcsolódott a nemesség mint társadalmi réteg és az egyéni-családi címerhasználat. Olyannyira, hogy a 16. század végére már elmondható, hogy minden nemesi családnak volt címere, vagy legalábbis használt valamilyen címert, aki pedig új címert kapott, az – kevés kivételtől eltekintve – nemességet is szerzett, legyen az eredendően jobbágy, külhoni vagy polgári származású.

A címerviselés társadalmi meghatározóit követően, magukat a címerábrázolásokat nézve, egészen más megítélés alá esik ez az időszak. Régóta általánosan elfogadott, hogy a címerek története az élő és a hanyatló heraldika korára osztható. Az élő heraldika elsősorban a középkort, még pontosabban a lovagság korát öleli fel, amikor is a pajzson (és fegyverzetben) használt jelvényeknek egész konkrét, gyakorlati jelentőségük volt.²⁰ Ezzel szemben az ezt követő hanyatló heraldika korában a címerek elvesztették eredeti szerepüket, és alapvetően díszítő funkciójuk határozza meg őket. Persze

¹⁹ Werbőczy, I.6.1. §.

²⁰ A heraldika korszakolásának e kánonja még a 19. században alakult ki. Magyar viszonyokra legrészletesebben Csoma József dolgozta ki (CSOMA 1913). Ugyanakkor a korszakolás ismertetése újabb nem minden, a címertannal általánosan foglalkozó műnek képezi részét, illetve olyan leírással is találkozni, amelyik a lovagi tornajátékok végleges letűnésének idejére (17. sz. közepe) teszi a határt az élő és a hanyatló heraldika korszakai között, lásd HENNING 2015, 316.

ez a megközelítés erősen teoretikus, hiszen már a középkorban is jócskán akadtak olyan címerek, amelyek alkalmatlanok lettek volna katonai felhasználásra. Különösen igaz ez a magyar címerhasználatra, amelynek már a középkorban megjelennek bizonyos sajátos, egyben aheraldikus vonásai.

A címereslevelek címerfestményei alapján, amelyeket a nemesi címerek mintegy hivatalos, mintaadó formáinak tekinthetünk, a szakirodalom a 15. század nagy részét a késő gótikus, míg az 1480-as évektől Mohácsig tartó időszakot az olasz reneszánsz stílus korszakaként határozta meg a magyar heraldikában. Utóbbi legfontosabb jellemzője a pajzsheraldika, azaz a címer külső díszének, elsősorban a sisaknak és a sisakdísznek a hiánya vagy csonka volta.²¹ Ez a jellegzetesség a későbbiekben elsősorban erdélyi sajátossággá vált. Mohács után a Magyar Királyságban egyre inkább a Habsburg-udvar által közvetített hatás érvényesült, amely a teljes címerek (pajzs, sisak, sisakdísz, takarók) adományozásában és használatában mutatkozott meg.²²

A 17. századot viszont a teljes hanyatlás korának szokás tekinteni, elsősorban a külső díszek elburjánzása miatt, bár megjegyzendő, hogy ez sokkal inkább a 18. századra jellemző, hiszen a Német-római Birodalom területéről érkező szokások meghonosodásával ekkorra már mindenütt a címer díszítő funkciója került előtérbe.²³ A hanyatlás jeleinek szokás tekinteni még a heraldikai szabályok gyakori megszegését, olyan hibák megszorodását, amelyeket az adománylevél kiállításakor a kancellária vagy a címerkép megfestésekor a festő vétett, mint például azt, hogy a sisakdíszek nem a címerképet ismétlik, valamint név-, gúny- és tréfás címerek megjelenését.²⁴ Bár a német nyelvterülettel szemben Magyarországon ezek kevésbé terjedtek el, ám – különösen a 18. században – korántsem példa nélküliek.²⁵

A fentieknél általánosabb, több évszázadon keresztül kimutatható sajátossága a magyarországi címereknek a természetességre való törekvés (naturalizmus). Ez a címer, illetve címerképek több tulajdonságában is kifejezésre jutott már a középkorban is.²⁶ Ide sorolható az a szándék, hogy a címerkép a címernyeréshez vezető érdemet, akár a konkrét cselekedetet jelenítse meg, vagy magát a címernyerőt, lehetőleg minél valóságosabban. Általános jellemző a geometriai formákkal, azaz a mesteralakokkal szembeni idegenkedés és az életszerűtlen megoldások kerülése, például a lebegő címerképek kisebb száma az alátámasztottakhoz képest. Az életszerűbb ábrázolás tetten érhető – a heraldikát kezdetektől fogva jellemző stilizációval szemben – a valóságban is előforduló alakok, tárgyak természetű megjelenítésében is, például abban, hogy az állatokat sok esetben természetes módon írják le a címereslevelekben és ábrázolják a címereken. Szintén tipikus jelenség a címerképek természetes színnel való ábrázolása vagy például a természetes állapot leképezése a színhasználatban és a kompozícióban, például kék pajzsmező zöld pajzstalppal mint a zöld föld és a kék ég megfelelői.

²¹ CSOMA 1892; CSOMA 1904, és összefoglalóan: CSOMA 1913, 80–110.

²² Újabbban összefoglaló jelleggel lásd Csízi 2018.

²³ CSOMA 1913, 115–117.

²⁴ CSOMA 1913, 113.

²⁵ SÁNDOR 1910; Csízi 2018, 171.

²⁶ Vö. CSOMA 1913, 74–75, 118–119; KÁLMÁN 2015.

Korjelző sajátosság, hogy a címerképek tartalmában a 16–17. század folyamán az érdemszerzés módja, azaz döntően a törökellenes harcokban szerzett katonai, hadi érdemek dominálnak mind a magyar, mind a szlavóniai és horvátországi illetőségű adományok esetében.²⁷ Ezért a címereken, összhangban a természetességre való törekvéssel, sokszor maga az érdemszerzés, hadított – vagy annak egyszerűsített ábrázolása – került megjelenítésre, de gyakori a megadományozott személy címerre helyezése is.²⁸ Átvittebb, de szintén egyértelmű kapcsolatot mutatnak az érdemszerzéssel a legjellemzőbb korabeli címerképek, a levágott török fejet vagy kardot markoló levágott kart ábrázolók.²⁹ Az állatalakok közül több is alkalmas volt a harci erények kifejezésére, közülük természetesen az oroszlán és a griff szerepelnek a legtöbbet a címereken, de gyakori a (vérét ontó) pelikán vagy az őrdaru is.

Mindemellett szép számmal találni olyan címereket, amelyek más érdemekre utalnak, illetve a címerszerző identitását nem hadítottakhoz, katonai erényekhez kapcsolódóan fogalmazzák meg. A fentebb már említett motívumok mellett igen gyakori például a galamb szerepeltetése, valamint búzakéve vagy búzaszálak (általában három) ábrázolása a címerben, amely a legtöbb esetben egyértelmű utalás a címerszerző földműves mivoltára. Ehhez hasonlóan, a mesteremberek által elnyert címerek némelyike a mesterséget, sőt a magyar sajátosságokhoz igazodva, sokszor nem a mesterség jelenvényét, jelképét, hanem magát a mesterembert jeleníti meg, ideértve az egykorú értelmiségi (hivatalnok, lelkész stb.) foglalkozásokat is.³⁰

Bár a címereslevelek a lovagság letűnését követően még évszázadokig ismételtetik a formulát, amelynek első fele szerint a címert birtokosa elsősorban „csatákban, harcokban, lándzsatoréseken, lovagi tornákon, bajvívásokon, párviadalokon” használhatja, a 16–17. századtól a felsorolás második részének esetei kerültek előtérbe: birtokosaik leginkább pecsétekre, mindennapi használati tárgyakra, könyvekre vagy könyvekbe, épületek homlokzatára helyezték a címereiket. Ezzel párhuzamosan a címer díszítő, esztétikai funkciójának felerősödése és használatának kiterjedése a címerek bizonyos, addig kevésbé fontos vagy gyakran változó jellemzőit, részeit helyezte előtérbe. Állandóvá és hangsúlyossá válnak a külső díszek (sisak, sisakdísz, takarók, pajzstartók), és egyre gyakrabban kerül felosztásra a pajzs. Magyarországon szórványos 17. századi előzmények után a 18. században terjedtek el általánosan a rangkoronák, azaz olyan pajzsra helyezett koronák, amelyek gyöngyeinek száma megmutatta a címer birtokosának rangját (báró öt, gróf kilenc ág, illetve gyöngy). Korábban csupán a címerrel nem lehetett leolvasni a pontos társadalmi helyzetet, bár a pajzsra helyezett egynél több sisak elsősorban főnemesi címerekre volt jellemző. A másik mód, amely közvetetten a címerbirtokos előkelőbb voltára utalhatott, a pajzs felosztása volt. Bár ismertek olyan esetek, amikor egy család első címeradományában osztott mezejű pajzs szerepel, mégis gyakoribb, hogy a felosztás a címer történetének későbbi szakaszában történt, az eredeti címer bővítésével. A bővítmény általában összefügg a bővítés okával, így igen gyakran – különös kegyként, ekkoriban még főleg az arisztokrácia

²⁷ Utóbbiakra lásd BRSTILO REŠETAR, 2010.

²⁸ CSOMA 1913, 111–112; BRSTILO REŠETAR, 2010, 88–92; SZÁLKAI 2005; SZENDREI 1892.

²⁹ CSORBA 2004; CSOMA 1898.

³⁰ Lásd még CSÍZI 2018, 168–170. és az ott idézett irodalom.

tagjainak – az uralkodó jelképének, jelvényének, címerének fő motívuma vagy annak egy része került a címerbe.³¹ Hasonlóan sűrűn fordul elő a családi címerek egyesítése, de szerepet játszhatnak egy osztott pajzs létrejöttében pusztán divathatások is. Az okot – vagy akár a bővítés tényét – a bővítést adományozó oklevél vagy a korábbi címerek ismerete nélkül nehéz meghatározni. Ebben a korszakban a bővített címereknek már nagyobb presztízszük lehetett, a rangemelésekkel idővel szinte mindig együtt járt a címer bővítése, de ennek folyamányaként a címer rangemelés nélküli bővítése már önmagában egyfajta társadalmi emelkedés látszatát keltette.

A címerek reprezentatív funkcióinak kiteljesedésével nemcsak a címert hordozó tárgyak köre szélesedett ki. Számos irodalmi és képzőművészeti alkotás szerzője élt a címerképek szimbolikus, allegorikus felhasználásának lehetőségével az egyetemi tézislapoktól kezdve a címerversiken keresztül a halotti prédikációkig. Egyedi területe mindennek az emblematika, azonban a heraldikával való kölcsönhatásait – amire a bolognai címerábrázolások némelyike is utal – még nem tárta fel kellően a kutatás.

CSÍZI ISTVÁN

³¹ Csízi 2018, 172–176.